

Салих Јалимам

ИСТОРИЈСКИ РАДОВИ О ЦРНОЈ ГОРИ НА СТРАНИЦАМА ГОДИШЊАКА ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ (I–XXXVI)

Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине¹ конципиран је као гласило сталешке организације историчара који је темама излазио из регионално-републичких оквира, па је био и остао часопис широких и великих тема које су својом актуелношћу пробијале уске границе, па, иако је главнина истраживачког тијела часописа била из Босне и Херцеговине, те још уже из Сарајева, свеобухватним научним преокупацијама, као и стваралачким напорима, радови су углавном окренути на фундаменталним истраживачким расправама и синтезама.²

Широк опус часописа у тематском али и у хронолошком погледу могуће је донекле одредити тек у оним подручјима истраживања која насупрот политичкој историји дају превагу економским и социјалним проучавањима прошлости наших народа и народности, па се чак и у маргиналним прилазима и прилозима могу назрети велике, фундаменталне основе, као и важност и вриједност за историјско посматрање, као што су у овом прегледу то односи на прошлост Црне Горе.

Могуће је идентификовати и неколико неуралгичних тачака које су присутне у историјској литератури а које се директно везују за историју

1 За бројеве I–X звао се: Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине (у даљем тексту: ГИД БиХ) од XI–XXXVI под садашњим именом, у даљем тексту скраћено: ГИД БиХ. Часопис је штампан наизмјенично ћирилицом и латиницом.

2 Упореди: „Уз први број Годишњака“, ГИД БиХ, I, 1949, 5–6; „Уз десету књигу Годишњака“, ГИД БиХ, X, 1959, 7–10; Др Иљас Хаџибеговић: „Тридесет година 'Годишњака' Друштва историчара Босне и Херцеговине (1949–1959)“. – ГДИ БиХ, XXXI–XXXIII, 1982, 269–272.

Црне Горе а присутне су на страницама Годишњака. Треба ипак ту напоменути, да је више ту ријеч о научноистраживачком афинитету појединих историчара него о широј концепцији часописа, пошто Годишњак ни једним својим сегментом није показивао да је изградио неки широк истраживачки програм.

За најстарији период историјског развоја Црне Горе, који се у стандардној подјели везује за антички и средњовјековни облик живљења, у досадашњим годиштима часописа није регистрован нити један, па чак ни маргинални спомен Црне Горе, вјероватно из основног разлога што су, иначе, ове области у научном прегледу Годишњака доста дефицитарне али такођер истраживачки напори везани су у истраживању централне Босне, далеко од било каквог додира са Црном Гором.

Прве вредније студије и расправе обрађују питање организације турско-османлијске владавине а такођер ту су и радови који истражују историју Црне Горе у XV, XVI и XVII стољећу. Основне карактеристике студија, расправа и чланана које обрађују то вријеме је, да су писане на основу необјављене историјске грађе и то углавном необјављених турских дефтера, да су специјалистички писане студије од којих неке, иако прекривене патином од скоро неколико десетљећа, критички када се осмотре, још увијек су актуелне, па се им врло тешко може нешто одузети или додати у фундираним основама, што свакако значи комплимент аутору али свакако и самом часопису.

У једном краћем серијалу, у три наставна под заједничким насловом: Ситни прилози из историје Црне Горе у XVI и XVII веку, дат је врло занимљив поглед на прилике у Црној Гори и то на основу црногорских дефтера³, поменута је и Канун-нама Скендер-бега Црнојевића⁴, затим, ријеч је такођер и о земљама Црнојевића у дефтерима из XVI стољећа као и о неким неслагањима у подацима о црногорским владикама у XVII стољећу.⁵ У једном опширнијем раду, обрађен је црногорски дефтер из 1521. године и његов широки спектар података, од којих је компоновано и разријешено питање коме су остала добра Црнојевића послје бјекства Ђураћа Црнојевића из Црне Горе.⁶ Маргинално су споменути и власи

3 Бранислав Ђурђев: „Ситни прилози из историје Црне Горе у XVI и XVII веку“ – ГИД БиХ, VI, 1954, 55–62. (Подаци о Црној Гори XVI и XVII века као кадилук Херцеговачког санџака; Ријека у XVI и XVII веку; Један кнез–муслиман у Црној Гори за време Скендер-бега Црнојевића).

4 Исти, „Ситни прилози за историју Црне Горе у XVI и XVII веку“. – ГИД БиХ, VII, 1956, 17–36. (Колико је било тимара у Црној Гори на почетку Турске владавине; Нека црногорска гранична насеља на удару исламизације у XVI веку; Горичани у XVI веку – насеља у Црној Гори са карактеристичним поседима).

5 Исти, „Ситни прилози за историју Црне Горе у XVI и XVII веку“. – ГИД БиХ, VIII, 1956, 69–85.

6 Исти, „Прилози проучавању турских извора за историју Црне Горе крајем XV и XVI веку“. – ГИД БиХ, XV, 1966, 181–196.

Никшићи, који су насељавали подручја Полимља и Потарја и пописани су по селима. ⁷ Радови из историје Црне Горе у XVI и XVII стољећу изазивали су жив интерес, али су били повод за размјену мишљења као и дугу полемику која се одвијала на страницама Годишњака. ⁸

Један занимљив спис, који је писан по наруџби 1558. године, био је потребан војводи Стефану Јаншићу у његовој полемици с неким католичким архиепископом и његова чудна одисеја од почетног мјеста у Карејском пиргу св. Саве гдје је служио Силивестру тадашњем игуману Хиландара а доцнијем митрополиту рашком па до Синтагме Матије Властера у рукопису број 56 Цетињског манастира обрађен је у посебној расправи. ⁹

У једном дубровачком извјештају поменути су и неки подаци везани за историју Црне Горе а тичу се пребацивања одреда Вукосавићеве експедиције, која је боравила на дубровачком подручју, као и слање у Црну Гору до 51.000 златних ценина по поузданој особи. ¹⁰ Један рад спомиње и познатог харамбашу Криле Црногорца ¹¹ да би у управној подјели југословенских земаља до Карловачког мира 1699. године била споменута и Црна Гора која је ушла у састав турско-османлијске државе 1496. године и то као субашилук у оквиру скадарског санџака а већ следеће године извршен је катастарски попис Црне Горе. У јануару 1499. године Црна Гора је дефинитивно припојена скадарском санџаку у чијем саставу је остала све до поткрај XVI стољећа а већ од 1592. године она се спомиње као засебан санџак. ¹²

Крајем XVIII стољећа црногорски владика Петар I Петровић Његош разрађивао је план о стварању „Илирског краљевства“, да би почетком XIX стољећа, у преломним годинама које су знамените по почетку српске револуције, тај план био остављен за неко друго вријеме. ¹³ Упорне захтјеве Никшићана, Пивљана и Дробњана да се подигну на устанак са

⁷ Исти, „Значај података о Власима у попису Крајишта Иса-бега Исаковића из 1455. године“. – ГДИ БиХ, XV, 1966, 63–78.

⁸ Др Бранислав Ђурђевић: „Одговор на 'критику'“. – ГДИ БиХ, XI, 1961, 297–312; Исти, „О црногорском збору у првој половини XVII века“. – ГДИ БиХ, XIII, 1962, 341–374; Др Глигор Станојевић: „Шта је црногорски збор у првој половини XVII века“. – ГДИ БиХ, XIV, 1964, 253–268; Др Бранислав Ђурђевић: „Неколико речи о чињеницама“. – ГДИ БиХ, XIV, 1964, 269–274; Глигор Станојевић: „Још неколико ријечи о чињеницама“. – ГДИ БиХ, XV, 1966, 247–252.

⁹ Ђорђе Сп. Радојчић: „Један српски извор Василија Никољског из доње Русије“. – ГИД БиХ, II, 1950, 83–88.

¹⁰ Жарко Муљачић: „Дубровачки извјештај о приликама у Херцеговини у прољеће 1788. год.“ – ГИД БиХ, IV, 1952, 277–285.

¹¹ Др Радован Самарџић: „Односи Босне и Дубровника од 1656 до 1662.“ – ГИД VIII, 1956, 87–173.

¹² Хазим Шабановић: „Управна подјела Југословенских земаља под Турском владином до Карловачког мира 1699. год.“ – ГИД БиХ, IV, 1952, 171–204.

¹³ Др Мирослав Ђорђевић: „Прва година српског устанка“. – ГИД БиХ, VI, 1954, 5–27.

4.000 бораца владика Петар I је одбијао, да би почетком децембра 1804. године био присиљен да потпише изјаву вјерности Русији, па је таква интервенција спријечила заједничку оружану акцију 1804. и почетком 1805. године, за коју су постојали повољни услови.¹⁴ Ипак, устанак је избио у Дробњацама 1805. године у којем су учествовали и Пивљани, Брђани и Ускоци. Овај устанак је, по први пут имао далекосежнији циљ, ослобођење од турско-османлијске власти, по угледу и на подстицај српских устаника.¹⁵

Међу карактеристичним промјенама на Балканском полуострву, с много жара, манифестовала се појава која се у историографији дефинисала као национална политика и у којој је своје мјесто заузимала и Црна Гора.¹⁶ У другој половини XIX стољећа свакако је вриједна иницијатива да се преокрет на Балканском полуострву неизбјежно припреми, па је упутно примјетити однос аустријске политике према Босни, Херцеговини и Црној Гори.¹⁷

Тема за себе, у овом претресању историјских интересовања за Црну Гору, су свакако припремани, планирани и подигнути устанци обесправљеног становништва у источној Херцеговини али и много шире и то поготово у другој половини XIX стољећа. Разлози устанцима су потанко испитани, али једна већа студија о херцеговачким устанцима чека још увијек свога аутора. Као припремна радња, на страницама Годишњака публикована је историјска грађа и то серијал под називом: Прилози за проучавање херцеговачких устанака.¹⁸ Сви наставци су рађени на основу преписке војводе Миће Љубибратића са познатим људима тога времена. Као први наставак објављено је његово занимљиво писмо из 1883. године, неком угледном црногорском првану, по свој прилици војводи Божу Петровићу.¹⁹ У другом наставку дато је довољно података да би се створила слика о активности књаза Николе Петровића на ометању покушаја Луке Вукаловића да иде у Цариград.²⁰ Сам војвода Мићо Љубибратић је имао тежак спор с кнезом Николом Петровићем²¹ који је настојао да Херцеговину присаједини Црној Гори и био је заклето неприја-

14 Исто, стр. 13.

15 Ахмед С. Аличић: „Устанак у Дробњацама 1805. године“. – ГДИ БиХ, XIX, 1970–1971, 1973, 45–70.

16 Др Милорад Екмечић: „Национална политика Србије према Босни и Херцеговини и аграрно питање (1844–1875)“. – ГИД БиХ, X, 1959, 197–218.

17 Исти, „Мит о револуцији и аустријска политика према Босни, Херцеговини и Црној Гори за вријеме кримског рата 1853–1856. године“. – ГДИ БиХ, XIII, 1962, 95–165.

18 Прилози прате херцеговачке устанке од 1857 до 1878. године.

19 Др Саво Љубибратић – Тодор Крушевац: „Прилози за проучавање херцеговачких устанака 1857–1862. године.“ – ГИД БиХ, VI, 1954, 167–191.

20 Исти, „Прилози за проучавање херцеговачких устанака 1857–1878. године“. – ГИД БиХ, VII, 1956, 185–204.

21 Исти, „Прилози за проучавање херцеговачког устанка“. – ГИД БиХ, VIII, 1956, 301–340.

тељ Миће Љубибратића²², па је тај сукоб утицао да се Мићо Љубибратић уклонио и одрекао даљњег учешћа у херцеговачком устанку.²³

Једна од централних личности херцеговачких устанана је Лука Вукаловић, чије анције на припремању устанана нису никако могле ни отпочети нити водити се без подршке Црне Горе.²⁴ Као посљедица једног од тих устанана је био и рат Омер-паше Латаса против Црне Горе који се завршио поразом црногорске војске, а даљње продирање војске Омер-паше Латаса, односно окупацију Црне Горе спријечила је интервенција Аустрије.²⁵ Послије тога, вршене су припреме за организовање устанка у Босни, вјероватно под претпоставком да ће буна у Херцеговини бити покренута из Црне Горе, која је према неким преплашеним убјеђењима агената и сама спремала се да уђе у рат против Турске.²⁶ Између осталог, писани су апокрифни прогласи цара Наполеона III народима Босне и Херцеговине да се дижу на устанак и пруже „руку талијанској армији која ће проћи Црну Гору и Босну, окрећући на Мађарску“.²⁷

Војвода Лука Вукаловић је дошао у сукоб са црногорским господарима, нарочито с војводом Мирком Петровићем, и пошто је онемогућен у Црној Гори он је почео с почетка 1862. године да ради на свој рачун, водећи локалну „херцеговачку политику“. У томе су му, донекле, ишле на руку Аустрија и Турска и ти подаци су исцрпљени из једног писма аустријског конзула Мартирта Луки Вукаловићу.²⁸

Једна доста занимљива личност из друге половине XIX стољећа је Чех Јан Вацлик, који је раширио доста широку политичку и дипломатску дјелатност по Црној Гори.²⁹ За вријеме студијског боравка у Црној Гори, 1856. године, упознао се у Скадру са књазом Данилом Петровићем и тако је започело једно пријатељство, али истовремено и једно врло занимљиво интересовање као и активност на скоро свим пољима. У току његовог другог боравка у Црној Гори, он ће се у почетку дописима за чехословачке новине укључити у прилике у Црној Гори да би касније и директно учествовао у политичкој и дипломатској активности Црне Горе и на том пољу оставио видног трага.

²² Исто, „Прилози за проучавање херцеговачког устанка 1875. године“. – ГИД БиХ, IX, 1961, 149–172.

²³ Исто.

²⁴ Војислав Богичевић: „Почетак устанка Луке Вукаловића (1852–1853)“. – ГИД БиХ, IV, 1952, 205–223.

²⁵ Исто, 221.

²⁶ Др Милорад Екмечић: „Покушаји организовања устанка у Босни 1860–1862. године“. – ГИД БиХ, IX, 1958, 73–107.

²⁷ Исто, 84.

²⁸ Хамдија Напиџић: „Прилог историји херцеговачког устанка из 1862. год.“ – ГИД БиХ, I, 1949, 210–214.

²⁹ Др Вацлав Жацен: „С Јаном Вацликом у политичким и дипломатским службама Црне Горе“. – ГДИ БиХ, XXXVI, 1985, 75–116.

Крупан и преломан догађај на Балканском полуострву у посљедњој четвртини XIX стољећа је велика источна криза која је своје снажне одјекне и манифестације имала и у Босни и Херцеговини и уз директно учешће и Црне Горе. У проучавању устанка у Босни постигнути су завидни и изузетни резултати.³⁰ Један од вођа устанка, дон Иван Мусић спомиње се и због боравка на Цетињу 1875. године и све до ступања Црне Горе у рат против Турске средином 1876. године могуће је доказивати стварну повезаност дон Ивана Мусића са цјелокупним херцеговачким устанком.³¹ Као помоћ устаницима оснивају се одбори за помоћ па је посебно изучена активност дубровачког одбора.³² Сличну дјелатност обављао је и Рус Гаврило Сергеевич Веселински–Бождаревич, који је послје обиласка избјеглица у Далмацији дошао у Црну Гору гдје је на Цетињу 3. августа 1875. године основао „Одбор за страдајуће Херцеговце“ на чијем су се челу налазили најугледнији људи Црне Горе.³³ Занимљив је и један опширнији приказ једне књиге на француском језику о босанско-херцеговачком устанку 1875–1878. године.³⁴

Дневник генерала Габријела Родића, који се истакао у гушењу устанка који је захватио Кривошије 1869/70. године, садржи податке који се могу користити за историју Црне Горе.³⁵ Такођер, учешће великих сила, поготово Аустро-Угарске монархије постаје стварније па је њено запосједовање Новопазарског санџака 1879. године посебно обрађено.³⁶

Један од проблема које је имала да ријеши Аустро-Угарска монархија у Босни и Херцеговини састојао се у враћању избјеглица са територије монархије, те из Црне Горе и Србије 1878. године. Нешто касније, дошло је до „Пандурског пуча“ 1879. године са много ширим посљедицама.³⁷ Сплет затегнутих политичких односа пренио се и на широке наро-

30 Милорад Екмечић: „Почетак босанског устанка 1875. г.“ – ГИД БиХ, VI, 1954, 267–305.

31 Исти, „Улога Дон Ивана Мусића у херцеговачком устанку 1875–78. године“. – ГИД БиХ, VII, 1956, 141–169.

32 Радослав Петровић: „Дјеловање Дубровачког одбора за помагање херцеговачких устаника 1875–1878. године.“ – ГИД БиХ, X, 1959, 221–245.

33 Јован Јовановић: „Гаврило Сергеевич Веселински–Бождаревич и херцеговачки устанак 1875–1878.“ – ГДИ БиХ, XXVIII–XXX, 1979, 147–166.

34 Др Никола Стојановић: „Једна францусна књига о босанско-херцеговачком устанку 1875 и 1876.“ – ГИД БиХ, II, 1950, 271–277.

35 Dr Ferdo Hauptmann: „Генерал Родић и политика аустријске владе у Кривошијском устанку 1869/70.“ – ГДИ БиХ, XIII, 1962, 53–93.

36 Касим Исовић: „Аустро-угарско запосједовање Новопазарског санџака 1879. године.“ – ГИД БиХ, IX, 1958, 109–137.

37 Хамдија Напиџић: „Пандурски пуч‘ у Невесињу 1879. године.“ – ГИД БиХ, VII, 1956, 119–140.

дне масе, које разрешницу сукоба налазе само у оружаном устанку, који ће поново бити тема збивања у Херцеговини. Сељаштво, борећи се за национално ослобођење, исто као и буржоазија, ослањало се на Црну Гору и то потврђује један докуменат из 1880. године.³⁸ У једном серијалу посвећеном херцеговачком устанку из 1882. године дато је више прилога који доста рељефно осликавају учешће и Црне Горе.³⁹ Књаз Никола Петровић био је на страни Аустро-Угарске монархије и давао је званичне изјаве против устаничких акција, док постоји извјештај шефа Земаљске владе који је подносио Заједничком министарству финансија о држању црногорских комесара у Херцеговини.⁴⁰ У једном посебном раду истражен је однос Црне Горе према Херцеговачком устанку 1882. године.⁴¹ Црна Гора је раширила свој утицај на готово цијелу Херцеговину, а њени истакнути људи Пеко Павловић, Петар Вукотић, Лазар Сочица, Миња Радонић и други, усмјеравали су устанак и водили га на основу директива које су долазиле са Цетиња. Књаз Никола Петровић и црногорска влада нису дозвољавали да се у току устанка у Херцеговини 1882. године учврсти утицај Србије и србијанских представника, али су и Мићо Љубибратић и Алекса Јакшић били онемогућени па тако није у херцеговачком устанку дошло до заједничке црногорско-србијанске активности. Династички интереси дошли су у други план. Аутор закључује, да је држање Црне Горе за вријеме херцеговачког устанка 1882. године било условљено међународном ситуацијом. Црна Гора је помагала кривошијске избјеглице, иако је била спутана посебним династичким интересима, као и политичким околностима у току отпора који је био уперен против војног закона.⁴²

На почетку XX стољећа поново постаје актуелан проблем репатријације херцеговачких устаника из Црне Горе и то поводом покрета за исељавање српског становништва из Херцеговине 1902. године.⁴³ Наксније, све више је долазио до изражаја револуционарни бунт омладине задодјене идејама уједињеног јужнословенства и о неким карактеристичним везама и паралелама са „бомбашком афером“ на Цетињу постоји посебан рад.⁴⁴ Учешће Црне Горе у балканским ратовима било је од изузетног значаја и то поготово везано за скадарску кризу.⁴⁵ То је изазвало

38 Исти, „Један докуменат из 1880. године.“ – ГИД БиХ, II, 1950, 257–265.

39 Исти, „Прилог историји херцеговачког устанка 1882. године.“ – ГИД БиХ, II, 1950, 207–216.

40 Исти, „Прилози историји устанка из године 1882.“ – ГИД БиХ, III, 1951, 237–286.

41 Исти, „Црна Гора према херцеговачком устанку 1882. г.“ – ГИД БиХ, VI, 1954, 143–165.

42 Новица Војновић: „Отпор војном закону у Поборима у Боки Которској 1882. године.“ – ГДИ БиХ, XI, 1961, 289–295.

43 Др Хамдија Напицић: „Покрет за исељавање српског становништва из Херцеговине у Србију 1902. године.“ – ГДИ БиХ, XI, 1961, 23–54.

44 Војислав Богичевић: „Афера 'Барут мирише' 1908.“ – ГДИ БиХ, XV, 1966, 79–107

45 Др Хамдија Напицић: „Скадарска криза и изузетне мјере у Босни и Херцеговини у мају 1913. године.“ – ГДИ БиХ, XIII, 1962, 5–51.

тзв. „Изнимне мјере“ у Босни и Херцеговини, под чијим плаштом крио се захтјев Аустро-Угарске монархије о непротивљењу проширивању Црне Горе на подручје сјеверне Албаније али под условом склапања царинске уније и одступања Ловћена Аустро-Угарској монархији.⁴⁶ У једном новом претресању везаности у овом сукобу остало се на становишту које је већ верификовала историографија.⁴⁷

У организацији оружаног устанка 1941–1945. године у Босни и Херцеговини а нарочито у источној Херцеговини примјетљиво је учешће црногорских устаника, да као и у ранијим временима штите устанике приликом бјекства⁴⁸ или на питању организације саме устаничке власти.⁴⁹

На страницама Годишњака објављена су, поред једног који је раније поменут, још и два приказа књига које директно обрађују одређене историјске периоде Црне Горе.⁵⁰

Основни задатак овог рада је давање једне прегледне информације о историјским процесима везаним за Црну Гору и то са становишта ретроспективне библиографије сваког помињања на страницама Годишњака Друштва историчара Босне и Херцеговине. Није се имао циљ дати било какво критичко осматрање понуђених прилога нити њихова актуелност у домену историјских истраживања и паралела од неколико десетљећа него искључиво информативно-прегледно посматрање. Закључујући овај рад не може а да се не истакне да је присутност историјских збивања у Црној Гори у ранијим временима на страницама Годишњака ипак резултат историјских везаности а не реципроцитета, па у разрјешавању одређених дилема у додирима Босне и Херцеговине и Црне Горе кроз неке историјске периоде и то поготово везано за новију и најновију историју немогуће је расправљати ако се не консултују радови и подаци који се налазе на страницама Годишњака Друштва историчара Босне и Херцеговине.

46 Војислав Богичевић: „'Изнимне мјере' у Босни и Херцеговини у мају 1913. године.“ – ГИД БиХ, VII, 1956, 209–218.

47 Др Божо Маџар: „Балкански ратови и изнимне мјере у Босни и Херцеговини 1912–1913.“ – ГДИ БиХ, XXXV, 1984, 63–73.

48 Невенна Бајић: „Јунски устанак у горњој Херцеговини 1941. године.“ – ГИД БиХ, VIII, 1958, 225–244.

49 Др Расим Хурем: „Неке карактеристике устанка у Босни и Херцеговини 1941. године.“ – ГДИ БиХ, XVIII, 1970, 197–235. Исти, „Политична оријентација устаника у Босни и Херцеговини 1941. године и улога КПЈ“. – ГДИ БиХ, XXVIII–XXX, 1979, 243–270.

50 Др Хамдија Капиџић: Др Андрија Лаиновић, „Побједа на Граховцу 1858. године у списима савременика“. – Историјски институт НР ЦГ, Цетиње 1958, 224. ГИД БиХ, X, 1959, 390–392; Перко Војновић: Обрен Благојевић: „Пива“. Београд, 1971, стр. 776. – ГДИ БиХ, XIX, 1970–1971, 1973, 307–310.